

Porträtt av en pionjär

Gustaf Herulf – banbrytare inom odontologisk röntgen

Som lärare på Tandläkarinstitutet/Tandläkarhögskolan i Stockholm under 40 år var Gustaf Herulf till stor del ensam om att bygga upp ett nytt odontologiskt ämne. Herulf fick kämpa för att etablera sitt ämne, odontologisk röntgen, men från 1948 kunde han som professor leda en väl utrustad och fungerande röntgenavdelning.

De första svenska röntgenläkarnas gärningar finns väl dokumenterade [1] men så är inte fallet med odontologernas röntgenpionjär Gustaf Herulf. Vem var då denne man och vad har han utträttat?

Gustaf Herulf föddes i Jämtland 1892. Efter studentexamen i Sundsvall läste han juridik vid Stockholms högskola 1912–16. År 1916 blev han också reservofficer vid Göta Livgarde. Herulf tog sin tandläkarexamen den 22 oktober 1922 vid gamla Tandläkarinstitutet på Malmskillnadsgatan. Han inledde genast sin lärargärning som varade fram till pensioneringen 1960. Vid sidan av lärartjänsten hade han också privatpraktik i Stockholm 1920–48.

Första röntgentiden

För Herulfs del var vägen inte spikrak och rosbeströdd från första tjänsten som assistent till den högsta akademiska posten. Efter ett års tjänst vid tandläkarinstitutets tandfyllnads(karies)-avdelning kom han till kirurgavdelningen där det sedan 1912 fanns en röntgenapparat. Snart tog Gustaf Herulf över röntgenverksamheten och undervisningen där [2].

Trots att den första röntgenapparaten 1920 hade ersatts av en modernare från den svenska firman Järnh fanns det många svårigheter.

Gustaf Herulf berättar själv om den första tiden:

”Det var inte alltid lätt att få bra bilder på glasplåtarna eller att få några bilder alls. Lambertzstativet var ingen följsam inrättning när det gällde att sikta på tänder, och det stora glasröret var bemängt med divalater. Det kunde ha fått morgonsolen på sig och vägrade tjänstgöra. Samma sak kunde

likväl hända på grund av mörker och kyla. Så småningom fick man ju lära sig vad lynnigheten berodde på” [3].

En assistent skötte röntgenundersökningarna; till en början 3–4 patienter varannan dag [4]. Röntgenundervisningen var frivillig men alla ville delta. Det tog dock lång tid innan alla elever kunde få praktisk handledning, bara ett fåtal kunde få klinisk erfarenhet som amanuenser.

Flytt och expansion

I de nya lokalerna på Holländargatan placerades röntgenlaboratoriet 3 trappor upp tillsammans med kirurgavdelningen, som man fortfarande tillhörde. Herulf var energisk och stred för sin avdelning. Man hade längre öppethållande och fler patienter. Varje år skrev han till lärarrådet och begärde mer personal och fler röntgenapparater. Fram till år 1932 hade röntgenavdelningen bara två ålderdomliga apparater [5]. Det fanns inte heller någon kollega eller ämnesförening att fråga till råds. ”Gustaf Herulfs skickliga arbete att skapa en funktionsduglig och självständig avdelning var beundransvärd och han måste räknas till de internationella pionjärerna inom ämnet” skriver CO Henriksen, som själv varit hans elev och senare blev professor i ämnet [6]. Henrikson har också beskrivit att Herulfs lärargärning ”kännetecknades av en ovanlig förmåga att vid föreläsningar och demonstrationer fånga och intressera sina åhörare” [7].

Från 1934 hjälpte assistenten/tandläkaren Pontus Lönberg till med röntgenundervisningen. Ännu på 1930-talet fick bara vissa studenter genom lottning klinisk tjänstgöring medan andra kunde gå en frivillig kurs under julferierna. Redan 1920 hade sakkunniga i ett förslag för upprättande av en Tandläkarhögskola skrivit att: ”En särskild röntgenavdelning är nödvändig för högskolans praktiska verksamhet... Röntgenläran bör därför vara ett självständigt läroämne med egen lärare och institution.” [8].

Först 1940 fick röntgenavdelningen en

Gustaf Georg Herulf (1892–1976) verkade inom röntgenundervisningen i Stockholm 1922–1960. (Privat foto.)

självständig ställning och efter ombyggnaden av Tandläkarinstitutet 1945 var avdelningen betydligt utbyggd. Gustaf Herulf var självskrivet som chef och fick laborators tjänsteställning 1946.

Nya idéer och vetenskap

Gustaf Herulf hjälpte osjälvviskt sina medarbetare [5]. Han konstruerade också praktiska hjälpmedel, bland annat Herulfs båge, som kom i flitigt bruk. Bågen beskrevs redan 1928 [9]. Herulf hann också skriva artiklar med tekniska tips, översiktsartiklar, läroboken ”Tandsköterskan och Röntgen” samt vetenskapliga skrifter. År 1940 var arbetet ”On sources of error in radiographs of canine teeth of man” klart. Senare publicerade han flera artiklar om alveolarbenets höjd och struktur. I den senaste artikeln från 1968 påpekas bland annat sambandet mellan rökning och destruktion av bensepta mellan tänderna [10].

Hans arbete från 1940 skulle bli en doktorsavhandling och flera sakkunniga, bland andra röntgencentererna Seved Ribbing och Folke Knutsson förklarade att skriften var en vetenskaplig prestation som skulle ha blivit belönad med ett kvalificerat betyg vid en disputation [11]. Inom Tandläkarinstitutets lärarråd hade man dock delade meningar och den tänkta avhandlingen ventilerades inte och blev bara delvis publicerad.

Herulf var chef vid röntgenavdelningen nästan från starten. Genom ett beslut i riksdagen 1944 krävdes doktorsdisputation för laboratorstjänsterna. Herulf sökte dispens från det kravet. Det blev en lång

utnämningssstrid och många nya sakkunnigutlåtanden och yttranden i delvis från ton. Sveriges Tandläkarförbunds Tidning refererade hela utnämningssstriden i en artikel på 29 sidor [11]. Då fick Gustaf Herulf säkert användning för sina juridiska studier i ungdomen! Långt senare (1974) skrev Herulf i ett privat brev:

”Utan kårens helhjärtade stöd hade jag inte klarat saken. Självt läser jag numera handlingarna på dass som en stimulerande thriller – då gällde det bistra realiteter, allmänna och personliga.”

Laboratorstjänsten omvandlades 1948 till en professur, den första odontologiska inom röntgenämnet. År 1955 promoverades Herulf till odontologie hedersdoktor, säkert en värdig sådan.

Banbrytare inom ämnet

Efter sin pensionering 1960 flyttade Gustaf Herulf tillbaka till Jämtland och blev jordbrukare som sin far, fast i mindre skala med 8 hektar öppen jord, skog och strand samt en vidunderlig utsikt. De första åren hade han också tandläkarpraktik i ett nyuppfört hus med utsikt över Oviksfjällen och en sprakande brasa bakom ryggen (enligt ett privat brev). Skötsel av 55 får tog också sin tid, liksom ett kulturhistoriskt intresse och skriverier i ortspresen.

Gustaf Herulf var en banbrytare inom sitt ämne och höll många kurser över hela Norden. Han deltog i den andra internationella medicinska röntgenkongressen 1928 liksom i många andra sammankomster. Han var Tandläkarförbundets skattmästare under mer än 10 år och i många år kurator för Odontologiska Föreningen i Stockholm. Hans välformulerade inlägg i skilda ämnen var skrivna med omsorg och skärpa. Herulf blev också hedersledamot i många sällskap och föreningar.

Herulf avled 1976. CO Henrikson skrev då bland annat: ”Gustaf Herulf var ofta en överraskningarnas man. För sina vänner var han en charmerande människa, som under en mask av bisterhet inte lyckades dölja en stark känsla av omtanke och trofasthet. Han var trofast mot allt som intresserade honom och kunde mobilisera stort personligt engagemang för sådant han tyckte var viktigt.” [7]. En sådan viktig uppgift var skapandet av ämnet odontologisk röntgen i Sverige och för detta är många tacksamma i dag.

Tandläkarinstitutet i Stockholm fick sin första röntgenapparat 1912. De oisolerade elektriska ledningarna gick från generatormotorn vid väggen till glasröret ovanför tandläkarstolen. (Bild: Sven Lindskog)

”Herulfs båge” blev ett uppskattat hjälpmedel vid exponering av kassettfilm. (Bild ur artikeln ”Ur röntgenavdelningens historia” 1960 [5].)

English summary

Gustaf Herulf – a pioneer in Swedish dental x-rays
Måns Hedin

Tandläkartidningen 2005; 97 (7): 68–9

Gustaf Herulf (1892–1976) was a pioneer in Swedish dental x-rays. He worked for 40 years as a teacher at The National Dental Institute (later The Royal School of Dentistry) in Stockholm and was during an extended period solely responsible for building up of the new academic subject of odontology. Herulf devoted himself both to teaching and to clinical work, including diagnostics and method development. He also wrote many scientific papers.

Herulf had to struggle to establish his subject and for this endeavour he had specific qualifications. From 1948 he could, as a professor, conduct a well-equipped and functioning x-ray department.

Referenser

- Hedin M. Bibliografi Svensk Radiologihistoria. Stockholm: Amersham Health and Medicin-historiska Museet, 2001.
- Hedin M. Röntgenbuten inom svensk tandvård. En historisk tillbakablick. Tandläkartidningen 2004; 96 (7): 52–6.
- Herulf G. Tandröntgen som undervisningsämne. Odont Fören Tidskrift 1948; 12: 193–6.
- Herulf G. Minns du... Odontologiska Föreningens Festskrift. Hansson A, redaktör. Stockholm: Coslon Press, 1938: 191–8.
- Löfroth A-L. Ur röntgenavdelningens historia. Svensk Tandläk T (Swed Dent J) 1960; 53: 463–76.
- Henrikson CO. Röntgenavdelningens historia. I: Ett hundra år av statlig tandläkarutbildning i Stockholm. Lindskog S, redaktör. Stockholm: Förlagshuset Gothia, 1998; 99–104.
- Henrikson CO. Gustaf Herulf in memoriam. Svensk Tandläk T (Swed Dent J) 1976; 69: 170.
- Utlåtande och förslag angående omorganisationen av tandläkarundervisningen genom upprättande av en Tandläkarhögskola. Kungl. Ecklesiastikdepartementet. Stockholm: Ivar Haeggströms boktryckeri AB, 1920; 112–3.
- Herulf G. Contribution to the question of mode of procedure in periodical roentgenological examinations under identical positions of the patient, mainly in dentistry. Acta Radiol 1928; 8: 303–16.
- Herulf G. On the marginal alveolar ridge in adults. A roentgenographic study. Svensk Tandläk T (Swed Dent J) 1968; 61: 675–703.
- Laboratorbefattningen i röntgendiagnostik vid Tandläkarinstitutet. Sveriges Tandläkarförb Tid (Tandläkartidningen) 1946; 38 (23): 599–627.

MÅNS HEDIN

Docent, övertandläkare,
Röntgenavdelningen,
Gävle sjukhus, Gävle

Adress:

Måns Hedin,
Röntgenavdelningen,
Gävle sjukhus,
801 87 Gävle
E-post: mans.hedin
@lg.se